

נסיונות רפואיים בבעלי חיים וכבני אדם

הרבה מהידע הרפואי שלנו בא, כתוצאה ישירה או בלתי ישירה, של מחקר שנעשה, הן בבעלי חיים והן בכבני אדם. ובע"ה ארון כאן מבחינת ראות עיני חז"ל שמפיהם אנו חיים, אך אין כל כוונה לפסוק כאן הלכה למעשה, ובכל דבר, ובמיוחד כשהדבר נוגע לבני אדם בריאים או חולים, צריך להתייעץ עם מורה הוראה.

פרק א. מחקר בבעלי חיים

כתוב בתורה¹: כי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו וגו' עזב תעזוב עמו. ודרשו חז"ל² שיש איסור מן התורה לצער בעלי חיים. וכן נפסק להלכה ברמב"ם³ ושו"ע⁴. אמנם כותב הרמ"א⁵ שכל דבר הצריך לרפואה או לשאר דברים, לית ביה משום איסור צער בעלי חיים. ועיין שם בביאור הגר"א⁶. וכ"כ הנודע ביהודה⁷ דכל דבר שיש בו צורך לאדם אין בו משום צער בעלי חיים, וגם לא שייך צער בעלי חיים אלא לצער ולהניחו בחיים אבל להמית לא. אולם האמרי שפר⁸ כתב שכוונת הרמ"א להתיר דוקא במקום הכרח, וכמו שהצורך לרפואה הוא ענין הכרחי ואין כוונת הרמ"א להתיר בשביל תועלת וריוח ממון. גם אין הדבר ברור אי מותר לישראל לעשות נסיונות בגוף בעלי חיים כדרך הרופאים שאין זה לרפואה אלא רק ספק תועלת. ובשו"ת שבות יעקב⁹ נשאל מרופא מומחה אם מותר להשקות סמים ארסיים לבעלי חיים למען ידעו פעולת הסמים בענין רפואת האדם והשיב להתיר, דמה שכתב הרמ"א שיש מעשה אכזריות במריטת נוצות, היינו לפי שעושה מעשה בידיים והעוף מרגיש צער בשעת מריטה, מה שאין כן בהשקאת הסם שאינה מרגשת צער כלל בשעת שתיה. והחלקת יעקב¹⁰ דוחה את דברי האמרי שפר, וראיתו מהגמ' בשבת¹¹: הרוצה שיסרס תרנגול יטול כרבלתו, ומשמע דמותר אף רק בשביל תועלת ממון, ובשבות יעקב עצמו מביא משנה מפורשת¹²: אסור למכור להם (לעכו"ם)

1. משפטים כג, ה.
2. שבת קכח ע"ב; ב"מ לב ע"ב.
3. הל' רוצח פי"ג ה"א.
4. חו"מ סי' ערב סעי' ט ברמ"א.
5. אהע"ז סי' ה סעי' יד.
6. ס"ק מ.
7. תניינא יו"ד סי' י ומובא גם בפ"ת יו"ד סי' כח ס"ק י.
8. סי' לד, מובא כאוצר הפוסקים אהע"ז שם ס"ק פז.
9. ח"ג סי' עא.
10. ח"א סי' ל.
11. קי ע"ב.
12. ע"ז פ"א מ"ה.

תרנגול לבן ובזמן שהוא בפני עצמו קוטע את אצבעו, הרי שמותר לקטוע לבעל חי שהוא צער גדול משום ריוח. ומסכם החלקת יעקב וכותב שודאי מותר לגרום צער בעלי חיים על ידי נסיונות בשביל חקירות מדעיות ולחכמת הרפואה, אבל על פי מידת חסידות הנצל ממידת אכזריות ודאי אסור. אך חולק עליו השו"ת שרידי אש¹³ וכותב שסוף דבר דינו של החלקת יעקב דין אמת, דמותר לצער בעלי חיים לתועלת חכמת הרפואה, אך לא רק זה אלא שלדעתו אין כאן גם מידת חסידות, דמידת חסידות אינו אלא במקום שנוגע רק לעצמו ורשאי אדם להחמיר על עצמו, אבל לא במקום שנוגע לאחרים, כי מאי חזית דצער בעלי חיים עדיף טפי מצער החולים, אולי יכול לעזור להם. וכעין זה כתבו התוס' בע"ז יא ע"א ד"ה עוקרין, שלפיכך מותר לעקר בשביל כבוד מלכים, לפי שזהו כבוד כל ישראל ובמקום שנוגע לכלל, אין טעם להחמיר מצד מידת חסידות. ולכן צריך להתיר לרופאים לעשות נסיונות בלי שום גמגום ופקפק. וכ"כ החתם סופר¹⁴ דכל שהוא לצורך אדם וכבודו והפסד ממנו, אין בו משום צער בעלי חיים. וכן פסקו השבות יעקב¹⁵, השו"ת בנין ציון¹⁶ והשו"ת ציץ אליעזר¹⁷. וראה גם באיסור והיתר¹⁸ ובשו"ת תרומת הדשן¹⁹. אך ברור שבכל מקרה ומקרה עליו לעשות הכל כדי למעט צערם כל שזה לא פוגע בהנסיון. ובגמ' הנסיון, אם אין הוא עוד זקוק להם והם בצער, צריך להורגם בדרך המהירה ביותר.

פרק ב'. מחקר בבני אדם

אפשר לחלק את נסיונות בבני אדם לשני סוגים: א. כשמדובר על חולה עצמו שסובל או שהוא במצב מסוכן ורוצים לנסות עליו תרופה או טיפול ניסוני שעלול לרפאותו או להזיקו. ב. כשהנסיון הוא על אדם בריא שמתגרב לשם המחקר ולתועלת הכלל, אך גם כאן יש נזק או אפשרות של נזק קטן או גדול. א. נסיון על החולה עצמו. וכאן שוב צריכים אנו לחלק בין חולה שיש בו סכנה ורדאי ימות ללא כל טיפול וחולה שאין בו סכנה.

1. חולה שיש בו סכנה. האם מותר לנסות עליו תרופה חדשה או טיפול חדש כשללא כל טיפול הוא ודאי ימות תוך למשל שבועות ספורות, אך עם הטיפול יתכן מאד שינצל ממחלתו, אך גם יתכן שהוא ימות יותר מהר כתוצאה מעצם הנסיון, דהיינו תוך כמה ימים. ולעצם הדבר דבמקום סכנת נפשות ודאית אם חיישינן לחיי שעה או לא, כל שיש סיכוי, אפילו קטן לחיי עולם, אנו למדי'ם

13. ח"ג סי' ז ומובא גם בחלקת יעקב ח"א סי' לא.

14. חידושי על שבת קנד ע"ב וכ"מ לב ע"ב.

15. ח"א סי' עא.

16. סי' קח.

17. ח"ד סי' טח.

18. סי' נט סעי' לו, ועיין שם בור זהב ס"ק יז.

19. פסקים וכתבים סי' קה.

ממעשה דגחזי ובניו²⁰, וגחזי אדם גדול בתורה היה²¹. וכן לשון הפסוק שם: אם אמרנו נבוא העיר והרעב בעיר ומתנו שם ואם ישבנו פה ומתנו, ועתה לכו ונפלה אל מחנה ארם אם יחינו נחיה ואם ימיתנו ומתנו. ודורשת הגמ'²²: א"ר יוחנן, ספק חי ספק מת אין מתרפאין מהם (רש"י: חולי שאם לא ירפאנו רופא, ספק יחיה ספק ימות, אין מתרפאין מהן דעכו"ם ודאי קטיל ליה ומוטב שיניח, אולי יחיה), ודאי מת מתרפאין מהם (רש"י: היכא דידעינן שאם לא ירפאנו ימות ואין כאן ישראל לרפאותו, מתרפאין מהן דעכו"ם מאי עביד ליה הא בלאו הכי מיית, ושמא ירפאנו העכו"ם). ודאי מת מתרפאין מהן, האיכא חיי שעה, לחיי שעה לא חיישינן. ומנא תימרא דלחיי שעה לא חיישינן, דכתיב, אם אמרנו נבוא העיר וגו', עכ"ל הגמרא. וכן נפסק להלכה בשו"ע²³. וכותב הגליון מהרש"א (שם) שמכאן דנתי על מה שנשאלתי בחולה שהרופא אמר ליתן לו להקיא ואמר שאם לא יועילו הסמים ימות מיד ואם יועילו יתרפא, ואולם אם לא יתן לו להקיא ודאי ימות אחר זמן מה, עכ"ל. וכן נשאל השבות יעקב²⁴ מרופא מומחה על חולה אחד שחלה את חליו שקרוב למות בו וכל הרופאים אומרים שודאי ימות תוך יום או יומיים, אך שאומרים שיש עוד רפואה אחת שאפשר שיתרפא מחליו וגם אפשר להיפך, שאם יקח רפואה זו אם אינו מצליח ימות מיד תוך שעה או שעתיים, אם מותר לעשות רפואה זו או חיישינן לחיי שעה ושב ואל תעשה עדיף. והוא השיב, שאם אפשר שעל ידי רפואה זה שנותן לו יתרפא לגמרי מחליו, ודאי לא חיישינן לחיי שעה, ומכל מקום אין לעשות הרופא כפשוטו כן רק צריך להיות מתון מאד בדבר לפקח עם רופאים מומחים שבעיר על פי רוב דיעות, דהינו רובא דמינוכר שהוא כפל, לפי שיש לחוש לקלי דעת, על כן יעשה על פי רוב דעות הרופאים והסכמת חכם העיר, עכ"ל.

וכן ראיתי בשו"ת אחיעזר²⁵ שנשאל בחולה והרופאים המומחים אומרים כי בלא ניתוח לא יחיה יותר ממשעה חודשים ועל ידי ניתוח אפשר שיחיה, אך הניתוח מסוכן מאוד יותר שימות מהרה. והוא כותב: לכאורה נראה מע"ז כז: דודאי מת מתרפאין דלחיי לא חיישינן היכא דאפשר שיתרפא אך באופן רחוק, שעה וקרוב כל שנתיאשו מרפואתו וכו', אין נפקא מינא בין רופא ישראל ונכרי וכו', ובאופן שימות בודאי בלי הניתוח לא חיישינן לחיי שעה וכו'. וצריך רשות בית דין בכל פעם ובודאי שראוי להתבונן בזה ולסמוך על דעת הרופאים היותר מומחים, עכ"ל. וכן פסקו השו"ת בנין

20. מלכים ב, ז.

21. ירושלמי סנה' פ"י ה"ב. ועיין מה שכתב השו"ת אג"מ יו"ד ח"ג ס"י לו.

22. ע"ז כז ע"ב.

23. יו"ד ס"י קנה סע' א.

24. ח"ג ס"י עה ומובא גם בפ"ת ס"י שלט סק"א.

25. ח"ב ס"י טז אות ו.

ציין²⁶, הכית מאיר²⁷, הדעת תורה²⁸, השו"ת יד הלוי²⁹, הגרא"י אונטרמן ז"ל³⁰, והשו"ת ציץ אליעזר³¹.

וכן מביא הדרכי תשובה³² בשם חידושי הרשב"ץ על כתובות ח ע"א שנשאל בתינוק בן שנה שיש לו שבר ולפעמים כשהוא בוכה יוצאין המעיין והוא מגיע עד שערי מות, והרופאים כולם אומרים בשפה אחת שאין תרופה למכתו פרט לניתוח, אך הוא בסכנה גדולה אם לא ימות על ידי הניתוח. וכתב שכבר נתפשט ההוראה בענין זה להתיר, ע"ש.

ולגבי הגדרה של חיי שעה לעומת חיי עולם, כותב הדרכי תשובה³³ בשם הג"ר שלמה קלוגר בהגהות חכמת שלמה דמהא דקיי"ל דטריפה אינה חיה י"ב חודש מוכח דכל שאינו יכול לחיות מחמת חולי זה י"ב חודש וסופו למות מחולי זה בתוך י"ב חודש, לא נחשב חייו רק חיי שעה, אבל אם עומד למות רק לאחר י"ב חודש, לא נחשב חיי שעה רק חיי עולם.

2. חולה שאין בו סכנה שסובל יסורים ממחלתו, האם מותר לו לסכן את עצמו בקבלת טיפול חדיש שעלול לרפאות אותו מתד גיסא או לגרום לו נזק או אפילו מות מאידך גיסא. והנה כותב השערים מצויינים בהלכה³⁴: והא דנוהגין לעשות ניתוח אפילו כשאינו פקוח נפש, יש לומר כיון דיש לו עכ"פ צער, מותר לו לעשות כן כדי להנצל מהצער, וכעין שכתבו התוס' נזיר נט ע"א ד"ה והא, ועוד דאפילו אין לו צער, מ"מ כיון דהניתוח הוא לצורך הבראה, מותר לו לעשות וכמו שהיו עושים ההקזה כמש"כ בגמ' שבת קכט ע"א, עכ"ל. וכן עיין בחוס³⁵ וברמב"ץ³⁶. אך עיין בספר מור וקציעה³⁷ שכותב: אבל יש שכוחרין בספק נפשות כדי להציל עצמם מיסורין קשין כאותן שמוסרין עצמן לחתוך מפני אבן שבכיס ובגיד וז' צץ הכליות הכואב אותן מאד בצער קשה כמות ר"ל. ולאלה מגיחין אותן לעשות כחפצם בלי מוחה מחמת כמה פעמים נושעים ונרפאים, מ"מ העלולים יש להם לחוש לעצמם וכל שאין סכנה בכאב לא שפיר עבדי. אפילו בחול לא הותר להכניס אדם עצמו בספק סכנת נפשות אע"פ שהרבה עשו כן ונצולו, גם רבים קרבו מיתתן

26. ח"א סי' קיא.

27. יו"ד סי' שלט סעי' א.

28. או"ח סי' שכח סעי' י.

29. ח"א יו"ד סי' דז.

30. נועם כרך יג עמ' ה.

31. ח"ד סי' יג וח"י סי' כה פ"ז.

32. סי' קנה ס"ק ב.

33. סי' קנה ס"ק ו.

34. סי' קנט ס"ק ד.

35. כתובות לג ע"ב ד"ה אילמלי.

36. בראשית לב, כו.

37. סי' שכח.

ע"י החיתוך, לפיכך לא הותר לגמרי אפילו כחול, עכ"ל. וכתב לי הגרש"ז אויערבאך שליט"א שלכאורה משמע כהמור וקציעה מזה שהתוס' בב"ק פה ע"א לא תירצו דאיצטריך קרא להכי, עכ"ל. ומאידך מצאנו שמוציאים את הגוסס מפני הדליקה ואף על פי שעל ידי זה מקרב את מיתתו³⁸, וכנראה שמכיון שכל כוונתו להצלה וגם ודאי שיהיה צער גדול לגוסס אם משאירים אותו במקום שיש דליקה, אז אפילו שבעצם המעשה יש גם קירוב מיתה, מותר במקום צער כי כוונתו הוא להצלה. ועיין גם בחזו"א³⁹ שדן אם מותר לעשות פעולת הצלה אף על פי שעם זה יגרם גם למעשה הריגה.

ומכל האמור לכאורה מסתבר שמותר לחולה להסכים (ולרופא לבצע) טיפול כזה שהוא נסיוני ועלול במידת מה לסכן את חייו, אך יחד עם זאת, יש סיכוי גדול יותר שהטיפול יגרם להתרפאות המחלה. ובכל מקרה צריך יישוב הדעת הרבה, התייעצות עם מומחים אחרים והחלטה של מורה הוראה מובהק.

3. נסיונות בשבת. כותב השמירת שבת כהלכתה⁴⁰ שמותר לרופא לערוך ניסויים לצורך הטיפול בחולה שיש בו סכנה, וגם אם תועלתם של נסיונות אלה מוטלת בספק לגבי חולה זה, ואפילו כאשר נסיונות אלה קשורים בחילול שבת באיסורי תורה, עכ"ר. ועיין גם בנשמת אברהם⁴¹.

ב. נסיון על מתנדב בריא. הדבר תלוי באם מותר לאדם להכניס את עצמו אפילו לספק סכנה כדי להציל את חברו מודאי סכנה. וידועה המחלוקת בין הירושלמי⁴² והבבלי⁴³ בדבר, שלדעת הירושלמי צריך אדם להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו מודאי סכנה, וכן למד הגהות מיימוניות מובא בכסף משנה⁴⁴ ובב"י⁴⁵. אך לדעת הבבלי, אין אדם צריך להכניס את עצמו אפילו לספק סכנה כדי להציל את חברו מודאי סכנה. וכן השמיטו את דין הירושלמי הרי"ף, הרמב"ם, הרא"ש והטור, וכן מרן והרמ"א לא הביאו בשו"ע.

גם הרדב"ז כותב⁴⁶ שאין לאדם להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו, ואם עושה כן הרי זה חסיד שוטה דספקא דידיה עדיף מודאי דחבריה, ע"כ. אך במקום אחר הוא כותב⁴⁷ שאם יש בו קצת ספק סכנה, חייב להציל וכפי הירושלמי. ומ"מ אם הספק נוטה אל הודאי אינו חייב למסור עצמו להציל את

38. ספר חסידים סי' תשכד.

39. יו"ד סי' סט.

40. מהדו"ת פל"ב סצ' לו.

41. או"ח סי' שכח ס"ק ח.

42. תרומות סוף פ"ח לדעת העמק שאלה, שאלות קמז ס"ק ד.

43. סנה' עג ע"א לדעת האגודת אוזב, דרושים דף ג ע"ב ודף לח ע"ב בהשמטות.

44. הל' רוצח פ"א הי"ד.

45. חו"מ סי' תכו.

46. סי' אלף נב (תרכז).

47. לשונות הרמב"ם סי' אלף תקפב (ריח).

חבירו ואפילו בספק מוכרע אינו חייב למסור נפשו, דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי וכו', אבל אם הספק אינו מוכרע אלא נוטה אל ההצלה והוא לא יסתכן ולא הציל, עבר על לא תעמוד על דם רעך, עכ"ל. וכן מחלק בין ספק שקול וספק קטן המהר"ם שיק⁴⁸.

וכותב האג"מ⁴⁹ שאין לחייב אדם ליכנס בספק סכנה להצלת חבירו מוראי סכנה וכו' אבל יהיה מותר לו לעשות כן דעל כל פנים יוצל נפש מישראל, ע"כ. וכן פוסק הציץ אליעזר⁵⁰ והיחודה דעת⁵¹. ועיין בדברינו באריכות בהמעין⁵².

ומכל האמור מסתבר שיהיה מותר לאדם להתנדב למחקר אם יש בו רק נזק קטן, כגון התרמת דם, וכל שכן למחקר שאין בו כל נזק עצמי. אך מסתבר שיהיה אסור לו להתנדב לסוג מחקר בו קיים אפשרות סבירה של נזק לא קטן, וכל שכן אם יש סיכון בדבר, וגם לרופא יהיה אסור לבצע מחקר כזה. אך אם התולה מסוכן, ונמצא לפניו, אז מותר לו להתנדב בעצמו ואפילו אם יש קצת סכנה בדבר.

48. על תרי"ג מצות, מצוה רלח.

49. יו"ד ח"ב סי' קעד ענף ד.

50. ח"י סי' כה פ"ז.

51. ח"ג סי' פד.

52. ניסן תשמ"ב עמ' 31.